

міналагічных словаўтваральных варыянтаў) захаваліся ў падручніках па беларускай мове і да нашага часу: *аднакарэнныя словы – аднакаранёвыя словы* і інш.

Сярод сінанімічных найменняў, адным з якіх з’яўляецца запазычанне, у пэўных выпадках захавалася менавіта запазычаная адзінка: *пэрыод – кругасказ => перыяд, суфікс – устаўка => суфікс*. Сустракаюцца таксама і адваротныя выпадкі: *пункт – кропка => кропка, вінавальны склон – берны склон => вінавальны склон* і г.д. Але адзначым, што пэўныя сінанімічныя адзінкі працягваюць выкарыстоўвацца ў школьных падручніках побач, прычым перавага ва ўжытку аддаецца ўласнабеларускаму тэрміну: *прыстаўка – прэфікс, выказнік – прэдыкат* і г.д. Такая тэндэнцыя сінанімічных намінацый захоўваецца і ў сучаснай беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі.

¹ Гл.: Лёсік Я. Граматыка беларускае мовы. Морфолёгія. Менск, 1927. С.6; Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ. Вільня, 1929. С.44,46; Лёсік Я. Сынтакс беларускае мовы. Менск, 1924. С.35.

² Гл.: Лёсік Я. Граматыка беларускае мовы. Морфолёгія. С.6 і інш.; Багдановіч А. Беларуская мова. Падручнік для тэхнікумаў і самаадукацыі. Менск, 1927. С.88,90 і інш.

³ Гл.: Лёсік Я. Сынтакс беларускае мовы. С.9.

⁴ Гл.: Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ. Вільня, 1918. С.12, 24; Раёвская В. Граматыка беларускае мовы. Вільня, 1918. С.5, 28; Лёсік Я. Практычная граматыка. Часьць 1. Менск, 1922. С.45; Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ. Вільня, 1929. С.12.

⁵ Гл.: Luckiewiç A. i Stankiewiç J. Bielaruskі prawapis. Wílńia, 1918. С.26,28; Раёвская В. Знач. выданне. С. 24; Лёсік Я. Школьная граматыка беларускае мовы. 1926. С.26,86.

⁶ Гл.: Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ, 1918. С.41,42,43; Лёсік Я. Школьная граматыка беларускае мовы. С.60; Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ, 1929. С.36.

⁷ Гл.: Станкевіч Я. Беларуская правалісь з практыкаваньнямі. Вільня, 1921. С.3 і інш.

⁸ Гл.: Лёсік Я. Практычная граматыка. Часьць 2. Менск, 1924. С.8 і інш.

⁹ Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ, 1929. С.12.

¹⁰ Лёсік Я. Школьная граматыка беларускае мовы. С.57.

¹¹ Лёсік Я. Граматыка беларускае мовы. Морфолёгія. 1927. С.59.

¹² Раёвская В. Знач. выданне. С.5; Luckiewiç A. i Stankiewiç J. Знач. выданне. С.3,26.

¹³ Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ, 1918. С.62; Лёсік Я. Практычная граматыка. Часьць 2, 1922. С.56; Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ, 1929. С.12,33.

¹⁴ Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ, 1929. С.20; Лёсік Я. Школьная граматыка беларускае мовы. С.86.

¹⁵ Лёсік Я. Школьная граматыка беларускае мовы. С.86; Багдановіч А. Знач. выданне. С.106.

Г.Я. АКСЯНЧУК

ЧАЛАВЕЧАЯ ДУША Ў ЛЮСТЭРКУ РУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Пытанне аб тым, што ўключае паняцце “чалавечая душа”, у гісторыі філасофіі, тэалогіі, лінгвістыцы, культуралогіі, эзатэрызме ўзнікае пастаянна. Яшчэ мысліцелі антычнасці ўгадвалі наяўнасць рэальнасці, населенай нябачнымі сіламі. Гарманічная аналогія, якая аб’ядноўвае свет і чалавека, макракосм і мікракосм, дазволіла гэтым мысліцелям адрозніваць у чалавеку тры ўзроўні існавання: цела, душу і дух (дзе “дух” — паняцце, якое дае не асобнае, як два першыя, а ўсяленскі пачатак, які змыкаецца з вышэйшымі станам быцця).

Дадзены артыкул не ставіць сваёй задачай вызначыць, што ёсць душа, ці якім-небудзь чынам удакладніць гэтае паняцце. Мэта нашай працы — гэта імкненне паглядзець, як прадстаўлена ў звычайным усведамленні і мове слова “душа”, паспрабаваць прааналізаваць фразеалагізмы з кампанентам “душа” з пункту гледжання іх міфалагічнай вобразнасці.

Носьбіт рускай мовы выкарыстоўвае фразеалагізмы з кампанентам “душа” даволі шырока. Слоўнікі, якія існуюць зараз, уключаюць больш за 90 адзінак (“Фразеологический словарь русского языка”, “Толковый словарь живого великорусского языка” В.И. Даля, “Фразеологический словарь современного русского языка”, “Словарь-справочник по русской фразеологии”). Прывядзем слоўнікавае значэнне слова “душа”, каб затым паспрабаваць высветліць яго магчыму

ўнутраную форму. Даль вызначае душу як “бессмяротную духоўную істоту, адораную розумам і воляй. У агульным значэнні чалавек з духам і целам, у больш вузкім — чалавек без плоці... Яшчэ больш вузкае значэнне: жыццёвая істота чалавека, уяўнае асобнае ад цела і ад духа...”¹ Як бачым, такое тлумачэнне не дае чоткага ўяўлення аб тым, што ў мове названа душой. Аб спецыфіцы семантыкі лексемы *душа* ў рускай мове ў шэрагу сваіх прац пісала А. Вяжбіцкая. Згодна яе вывадам, у рускай мове гэтым словам абазначаюцца пачуцці найбольш глыбінныя, якія не могуць назірацца, і гэтыя пачуцці з’яўляюцца сутнасцямі асоб. Важным элементам рускай семантыкі лексемы *душа*, на думку А. Вяжбіцкай, з’яўляецца ідэя здзяйснення чаго-небудзь унутры асобы, якая дапускае дынамізм унутранага свету чалавека². У любым выпадку значэнні слова *душа* носяць абстрактны характар, і сучаснымі носьбітамі рускай мовы тракуюцца менавіта так.

Фразеалагізмы як найбольш вобразныя і старажытныя па свайму паходжанню адзінкі мовы захоўваюць адбіткі архаічнага мыслення. Аб спецыфіцы архаічнага мыслення напісаны цэлы шэраг прац (Г. Шыбутані, А. Мілітароў, Г. Франкфорт, Ю. Андрэеў, І. Дзьяканаў і інш.). Аўтары гэтых прац адзначаюць галоўную ўласцівасць архаічнага мыслення — міфалагічнасць, г.зн. інтэрпрэтацыя феноменаў свету ва ўмовах адсутнасці агульных паняццяў праз тропы, і чым больш метафар і метаніміяў, што выдзяляюць галоўныя прыметы з’явы, тым гэтая з’ява выступае больш чотка і зразумела³. Тая акалічнасць, што старажытны чалавек вымушаны быў у мове перадаваць агульнае праз асобнае, абстрактнае праз канкрэтнае і не меў сродкаў для выражэння агульных непрадметных паняццяў, можа лічыцца ўстаноўленай. Калі нават дапусціць, што чалавек мог інтуітыўна адчуваць наяўнасць абагульненняў, у яго не было сродкаў выразіць гэтую інтуіцыю інакш, як з дапамогай трыпа. У фразеалагізмах тропы з’яўляюцца амаль сцёртымі, лексікалізаванымі, параўнайце: *душа замирает, воспарить душой, камень на душе, кошки скребут на душе, ад кромешный на душе*. І таму гэтыя тропы ўяўляюць вялікую цікавасць для даследавання.

Міфалагічнай свядомасці ўласціва кадзіраванне інфармацыі ў звязных сюжэтных інтэрпрэтацыях — міфах. Сляды гэтых міфаў захоўваюцца і ў мове, як найбольш старажытных пластах. У сусветнай міфалогіі ўзгадваецца некалькі міфаў аб душы, у якіх яна прадстае ў розных вобразах.

Па старажытных язычніцкіх паданнях, душа ўяўлялася ў самых разнастайных выглядках. А.М. Афанасьеў прыводзіць наступную вобразную сістэму душы: *душа* — іскра нябеснага агню, якая надае бляск вачам, жар — крыві і цёпліню — усяму целу; *душа* — агонь, які, калі патухае, то жыццё прыпыняецца; душа ўяўлялася зоркаю (што мае блізкую сувязь з вобразам агню), а смерць упадаблялася падаючай зорцы. Па некаторых указаннях, душа магла выходзіць з цела дымам (падобна самому агню, які суправаджаецца дымам)⁴. Яшчэ адно ўяўленне дае вобраз душы, падобнай лёгкаму ветру, і называюць таксама месца яе знаходжання ў целе — насупраць глоткі, трошкі ніжэй (гэта месца, а дакладней самую ямачку на горле, раней так і называлі — душка). У аддаленыя стагоддзі язычніцтва маланкі выяўляліся ў вобразах чарвяка, вусеня, а вятры — птушкі. Душа чалавечая раднілася з тымі ці іншымі стыхійнымі з’явамі. І птушка, і матылёк, і наогул крылатыя насякомыя, якія ўтвараюцца з лічынак, далі свае вобразы для ўвасаблення душы. Некаторыя са славянскіх плямёнаў лічаць чарвячкоў, што свецяцца, душами грэшнікаў, якія раскайваюцца, а чэхі прымаюць чарвячка, які точыць сцены дома, за душу нябожчыка-продка⁵. Згодна этнаграфічным даследаванням А. Багдановіча⁶, беларусы ўяўлялі сабе душу як нешта матэрыяльнае, але больш тонкае, чым прадметы, якія ўспрымаюцца дотыкам. Прадметы, на іх думку, пара (як у лазні), якая можа бясконца мяняць сваю форму і набываць розныя вобразы, а роўна быць нябачнай. Душа таксама ўяўлялася птушкай, якая можа ўляцець, верылі, што душа паглыбленага ў сон, на самой справе вылятае з цела і наведвае тыя месцы, тых людзей, якіх бачыць той, хто спіць. Лічылася, што душа благага чалавека на працягу яго жыцця становіцца цяжкай і таму пасля сканання не можа паляцець у неба, і тады яна перасяляецца ў старыя дрэвы, якія скрыпяць і стогнуць, таму што ў іх жыве грахоўная душа. Душы нехрышчонных немаўлят пасля смерці нібы перасяляліся ў русалак. Ва ўкраінцаў, наадварот, лічылася, што душа благага чалавека з часам пераўтвараецца ў пару, страчвае сваю першапачатковую форму. Адны

народы вераць, што душа чалавека існуе ў яго цені, іншыя лічаць, што яна знаходзіцца ў яго адлюстраванні ў вадзе. А згодна з тыбецкімі астралагічнымі трактатамі, душа чалавека ў розныя дні месяца ўпадабляецца розным часткам цела, нібы дубліруючы іх. Гэтыя ўяўленні, звязаныя з вобразам душы, знаходзяць сваё адлюстраванне ў ідыёмах з лексемай *душа*. У фразеалагізмах *душа горит, жар души* закадзіраваны вобразы агню, а ў ідыёме *воспарить душой* — ужо вядомы па міфах вобраз пары ці дыму, *вдохнуть душу* — вобраз ветра. Можна выдзеліць ФА, у якіх вобраз душы прадстаўляецца як некаторая рэч, здольная ірвацца (падобна тканіне) — *душа надрывается, душа разрывается*; мець правільную форму — *покривить душой, прям душой*; якую можна згубіць, аддаць, абмяняць, пазычыць — *погубить (загубить) душу, положить душу, душа всего дороже, вертеть душой, заложить душу*. У рускай мове можна сфарміраваць групу фразеалагізмаў, у якіх названае душой выражана праз вобраз трывалай, цвёрдай паверхні, параўнайце: *это на душу легло, камень на душе лежит, скребет на душе, с души скинуло, тяжесть на душе, с души тянет, камень с души свалился*. У ідыёме *излить душу* (каму-небудзь) — душа — нейкая вадкасць (гэты вобраз душы таксама сустракаецца ў міфалогіі: так, на думку палешукоў, душы усоплых бацькоў у дзень вяселля іх дзяцей сыходзяць на зямлю дажджом).

Самай жа шматлікай у рускай фразеалогіі з'яўляецца група ФА, у якой душа ўяўляецца ў вобразе маленькай істоты, напрыклад: *душа не принимает, душа плачет, не слышат души в ком-либо, не чають души, душа замирает, душа болит* і інш. Гэты вобраз зусім натуральны, таму што ў цэлым шэрагу міфаў з душой метафарычна звязаны вобраз маленькага чалавека. Напрыклад, Джэймс Фрэзер узгадвае індыйскія міфы, у якіх душа ўяўляецца менавіта як маленькі чалавечак унутры вялікага, пры гэтым падобнасць іх поўная, як ёсць тоўстыя і худыя целы, так ёсць тоўстыя і худыя душы. Аналагічна таксама твар і рука чалавека падобныя з душой, з якой яны спалучаны⁷. Гэтым, магчыма, тлумачыцца ўнутраная форма фразеалагізмаў тыпу: *добрая душа, милая душа, с сильной душой, со слабой душой* і іншыя. У групе ідыём, дзе душа можа быць прадстаўлена ў вобразе маленькага чалавека, назіраецца пэўная сістэмнасць. Так, шэраг фразеалагізмаў апісвае розныя віды рухаў гэтай нябачнай, але адчуваемай (!) істоты: *еле-эле душа в теле, не лежит душа, душа перевернулась, душа не на месте, не слышат души, не чувствовать души, душа замирает, душа оборвалась*. Узнікае пытанне, чаму перадача складаных эмацыянальных станаў, як правіла негатыўнага характару (трывога, страх і г.д.), ажыццяўляецца ў мове праз вобраз рухомай нябачнай маленькай істоты ўнутры чалавека? Як можна вытлумачыць гэтую старажытную метафару?

Пры ўважлівым аналізе ўнутранай формы фразеалагізмаў з вобразам “душа — маленькая істота” выстройваецца яшчэ адзін даволі цікавы рад, у якім гэтая “маленькая істота” ўяўляецца акружанай нейкай абалонкай, знаходзіцца нібы ў пасудзіне, у якую робяцца спробы патрапіць звонку, параўнайце: *заглядывать в душу, в глубине души, тревожить душу, лезть (влезть) в душу, беретит душу, крадываться в душу, раскрывать душу/закрывать душу на замок, затаить в душе*. І тут нам уяўляецца да месца прывесці аналогію з маленькім чалавекам — дзіцем, які знаходзіцца і жыве ў цэле маці. Гэтая аналогія не будзе здавацца такой шакіруючай, калі ўспомніць, што ў хрысціянскай традыцыі гэты вобраз душы як дзіцяці адлюстраваны на Ноўгарадскім абразе XIII стагоддзя “Успенне”. У каментарыі да сюжэта якога чытаем: “Царица Небесная предала в руки Сына пречистую душу, и он взял Её, как Она брала его на руки, когда Он был Младенцем, и вознёсся с Нею к вратам неба”⁸. А калі вярнуцца да традыцый нашых продкаў — славян, то згодна іх вераванням, плацэнта, што акружае дзіця, лічылася жывой істотай, братам ці сястрой дзіцяці. У вёсках Беларусі, напрыклад, паслед трэба было закопваць пад парогам хаты. А калі дзіця цяжка хварэла, яму давалі кавалачак плацэнты, сцвярджаючы, што душа ажыве ў ім зноў (падобныя з гэтымі вераваннямі ўзгадваюцца і Джэйсам Фрэзерам у яго “Золотой ветви”).

Развіваючы раней сказанае, прывядзём яшчэ адзін ідыяматычны рад, цесна звязаны з папярэднім, у якім, як нам здаецца, аб'яднаны фразеалагізмы, якія вобразна апісваюць працэс уласна родаў з яго асобнымі этапамі (раскрыццё маткі, выганне плода, даставанне немаўля, уласна нараджэнне): *открыть*

душу, распахнуть душу — душа нараспашку — тянуть душу — выворачивать душу — вышибать душу — хватать за душу — упала душа в пятки — плачет (кричит) душа.

На наш погляд, выяўленыя вобразы не толькі не аказіянальныя, але і працягваюць выяўлены рад, звязаны з культам Рода ў славян, калі прадметы быту дэкарыраваліся (з мэтай аберажэння) стылізаванымі паказамі нараджаючай Макошы (багіні жыццёвага дабрабыту і дастатку) у акружэнні боскіх рожаніц Лады і Лелі⁹. Застаецца адказаць на пытанне, чаму з дапамогай такой метафары ў мове названы складаныя эмацыянальныя перажыванні, уласцінасці чалавека, што з'яўляюцца, на думку А. Вяжбіцкай, істотамі асоб. Магчыма таму, што больш дакладны і зразумелы для ўспрыняцця вобраз складана падабраць: усё жывое вакол выношваецца і нараджаецца, таксама выношваецца і нараджаецца сам чалавек, пры чым станы гэтыя патрабуюць увагі і цярпення і суправаджаюцца страхам перад невядомасцю (у прыродзе перыяд чакання, нараджэння новага жыцця звязаны з зімой — часам холаду, суму і трывог; вясной жа, калі нараджаецца само новае жыццё, зямля выцякае вадой, брудам, а затым, нібы вызваліўшыся ад цяжару, — расцвітае).

Такім чынам, нам удалося, хоць бы часткова, выявіць метафарычныя асновы ідыём з лексмай *душа* ў рускай мове. Вобраз названага душой у іх можа быць уяўлены ў выглядзе агню, пары, ветра, рэчы, паверхні, вадкасці і, нарэшце, дзіцяці ў чэраве маці. Гэта сістэма вобразаў з'яўляецца адлюстраваннем у мове існуючых міфаў аб душы чалавека, сцёртымі знакамі зусім іншага света-парадку. І тут дарэчы нагадаць пра сказанае вельмі даўно: асабліваць ведаў складаецца не ў тым, каб бачыць і даказаць, а ў тым, каб вытлумачваць. Спробу даследавання такога роду мы і пастараліся ажыццявіць.

У сучаснай мове фразеалагізмы з лексмай *душа* трансфармуюцца, страчваюць у большасці выпадкаў міфалагічную вобразнасць, набываючы сучаснае значэнне і сэнс. Ідыёмы з лексмай *душа* сваёй семантыкай апісваюць разнастайныя эмацыянальныя станы чалавека, яго якасці і ўласцінасці, міжасобасныя адносіны.

Эмоцыі, названыя ФА з кампанентам *душа*, у большасці выпадкаў ацэнены ў мове негатыўна, але частка з іх можа несці і пазітыўную ацэнку, напрыклад: *душа не на месце* — трывога, непакой, боязь нечага, сум, знешне не заўважальнае ўнутранае хваляванне, расстройтва, нервознасць, хвалюючае перажыванне, абвостраная трывожнасць, няўпэўненасць ні ў чым; *душа перевернулась* — нарастаючы страх, пачуццё страты чаго-небудзь галоўнага, унутраны холад, заміранне, пякельны боль; *душа отлегла* — пачуццё лёгкасці, аблягчэнне, вызваленне, раўнавага, блізкая да пакою, унутранае заспакаенне; *душа надрывается, плачет душа* — істэрычны, падаўлены стан, маркота, апатыя, пачуццё безвыходнасці, смутак, бясконцы сум; *душа болит, душа кровью обливается* — моцная трывога, пакута, чаканне бяды, расстройтва пачуццяў, вельмі дрэнна; *душа оборвалась, душа в пятки ушла* — моцны нечаканы страх, жах, моцны спалох і інш.

Наступны шэраг ідыём гэтай фразеалагічнай групы называе ўласцінасці і якасці чалавека, бінарныя па сваёй прыродзе, напрыклад: *от всей души, всеми фибрами души, с открытой душой* — шчырасць // *покропиться душой, вертеть душой* — хлуслівасць натуры, няшчырасць; *распахнуть душу, раскрывать душу, душа нараспашку* — высокая ступень даверу; // *запереть душу, закрыть душу на замок* — замкнутасць; *изливать душу, выворачивать душу наизнанку* — шчырасць, // *затаить в душе, спрятать в глубине души* — скрытнасць і інш.

Яшчэ адна група ФА з лексмай *душа* апісвае міжасобасныя адносіны: *формулы згоды/нязгоды* — *душа не принимает (принимает), на душу легло; дакучаць (назойліва)* — *лезть в душу, стоять над душой*; імкнучца даведацца патаемнага — *заглядывать в душу, турбаваць* — *бередить душу, растревожить душу; пакрыўдзіць* — *плюнуть в душу; марнаваць* — *тянуть душу.*

Ужываючы гэтыя фразеалагізмы для выражэння пачуццяў, эмоцый, ацэнак, носьбіт мовы не ўлічвае экспліцытна-міфалагічныя метафары, якія складаюць вобразную аснову ідыём з кампанентам *душа*, але веды аб свеце, якія з імі звязаны, успрымаюцца носьбітамі мовы ўсвядомлена і замацоўваюцца ў архетыпах свядомасці.

- ¹ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. М., 1955. Т. 1.
² Гл.: Wierzbicka A. // *Metody formalne w opisie języków słowiańskich*. Białostok, 1990. S. 23 i nast.
³ Гл.: Дьяконов И. М. Архаические мифы Востока и Запада. М., 1990.
⁴ Гл.: Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. В 3 т. М., 1865–1869. Т. 1.
⁵ Гл.: Глушко Е., Медведев Ю. Словарь славянской мифологии. Н.-Новгород, 1995. С. 84 i наст.
⁶ Гл.: Богданович А. Пережитки древнего миропонимания у белорусов. Гродно, 1885. С. 24–25.
⁷ Гл.: Фрэзер Джэймс. Золотая ветвь. М., 1986.
⁸ Вербицкий С. // *Наука и религия*. 1993. № 8. С. 51.
⁹ Гл.: Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. М., 1988.

А.А. КОЖЫНАВА

ІДЭЯ КРЫЖА Ё СТАРАЖЫТНЫМ СЛАВЯНСКІМ ТЭКСТЭ

Ідэя крыжа — сімвала пакутаў Збавіцеля за чалавецтва — з'яўляецца адной з цэнтральных у хрысціянскім веравучэнні. Яна знайшла адлюстраванне і ў старажытнаславянскіх тэкстах, як перакладных, так і арыгінальных.

Важнасць ідэі, а, адпаведна, частата ўжывання слоў, якія яе выражаюць, прывяла да ўзнікнення шырокага кола аднакарэнных слоў: у стараславянскай мове — *кръстаобразно, кръстилище, кръститъль, кръстити, хръстити, хръстовьнь, кръщати, кръщение*¹. У старажытнарускай мове дадаліся наступныя лексемы — *крѣсто-виданыи, кръстодлюбъч, кръстоносъньи, кръстоносъч, кръстопреступникъ, кръстьць, кръст-ильница, кръстителевъ, кръщеньи, кръщеньскыи, кръстознаменаныи, кръстопоклонныи, кръстохранитель, кръстоцьлованыи, кръстонавленьи, кръстьчати, кръстьчьныи*².

Корань са значеннем 'крыж', прыняты ўсімі славянскімі мовамі незалежна ад нацыянальнай прыналежнасці народа (пар. укр. *крест, хрест*, бел. *крыж, хрышчэнне*, болг. *кръсть*, сербахарв. *крст*, словен. *k`rst* 'хрышчэнне, хрысціны', чэш. *křst* 'хрышчэнне', славцк. *krst* 'хрышчэнне', польск. *krzyż* 'крыж', *cherzest* 'хрышчэнне') быў запазычаны са старажытнаверхненямецкай мовы. Там лексемы *krist, christ* азначалі 'Хрыстос'. Такім чынам, прыведзены спіс можна пашырыць за кошт слоў, звязаных з найменнем паводле вызнання: у стараславянскай мове — *кръстигань, кръстиганинь, кръстиганьни, кръстиганьскъ, кръстиганьство, кръстигань*; можна дадаць з сучаснай рускай мовы — *крестник, крестница, крестный, крестовидный, крестовина*.

Як відаць, ідэя крыжа ўжо ў самой моўнай сістэме спалучаецца з іншымі ідэямі, якія часцей за ўсё звязаны з адносінамі да веры: вернасцю (*кръстоносъць, кръстохранитель, кръстиганин-*), адмаўленнем веры (*кръстопреступникъ*), прыняццем веры (*кръщение*), прыналежнасцю да адной веры (*кръстиганинь, кръстиганьство*).

Моўная сістэма замацоўвае і захоўвае веды асноўныя, найбольш істотныя для чалавека. Такую сістэму ведаў можна знайсці ў словаўтваральным гняздзе кораня *krest-*.

Аднак ідэя крыжа стварае і макратэкст, які праходзіць праз творы старажытных аўтараў і ўзбагачаецца ў іх прасторы новымі сэнсамі, сувязямі і асацыяцыямі.

Перш за ўсё яна сустракаецца пры апавяданні пра канкрэтныя падзеі як у Евангеллі, так і ў шматлікіх цытатах, спасылках і алюзіях на яго — *исходаше же обретя человека куриньска именем симона сему задша понести кръсть его* (Мар., Мт. 27, 32); *стояше на кръсть агньчъ и два влька* (Супр., 426); *како стоитъ земля, чоюши та на себъ на кръсть висаша* (Кір. Тур, 27); *и разбоиникъ на кръсть бѣ* (Ізб. 1076, 234–234аб).

Часцей за ўсё крыж набывае ў старажытных тэкстах сімвалічнае значэнне. Пачатак гэтай быў пакладзены Евангеллем — *и иже не приметъ кръста своего и въ слвьдъ мене градеть нвьдъ мене достоинъ: иже хошеть по мьнь ити да отвръжет са себе и възьметъ кръсть свои и градеть по мьнь: и иже не носитъ кръста своего и въ слвьдъ мене градеть не можетъ быти мои оученикъ* (Мар., Мф. 10, 38; Мк., 8, 34; Лк. 14, 27). Тут у Евангеллі ўпершыню ідзе гаворка пра крыж (2); гэтая асаблівасць характарызуе